

DE VOLMAAKTHEID VAN HET VROUWELIJKE

AUTEUR

Willem Marie
Speelman

Hoewel Clara van Assisi zichzelf *famula* (dienares) en *ancilla* (dienares) noemt, in plaats van *virgo* (maagd), wordt van haar getuigd dat zij maagd is, altijd maagd gebleven is (1Get 2, 3Get 2, 12Get 1), en dat haar maagdelijkheid deel is van haar heiligheid (12Get 6).

Maagdelijkheid is een vrouwelijke spiritualiteit. Mannelijke spiritualiteit kent de kuisheid, maar legt de nadruk meer op de kracht (*virtus*, komt van *vir*, man) kuis te blijven, dan op de maagdelijkheid zelf. Maagdelijkheid is echter meer dan een 'ongeschonden' staat: een zachte kracht die sterk is als de dood. Bij vrouwelijk spiritualiteit speelt de verhouding tot het model Maria en het antimodel Eva: twee moeders van wie er maar één maagd is gebleven. Maagdelijkheid is een vrouwelijke vorm van leven in de volmaaktheid van het evangelie. En bij Clara is zij nauw verbonden met de armoede.

Eva's val

Waarom is Eva het antimodel? Eva was uit de mens gemaakt als de 'hulp en tegenover' van de man (je mag ook zeggen van de andere mens, want strikt gesproken is er pas sprake van een man *nadat* de vrouw uit zijn zijde gevormd was). Zo was het goed; zij vulde hem aan, en hij haar; bovendien was zij zoals God haar gewild had. Maar Eva viel, in een poging haar menselijke tekorten op eigen kracht te overwinnen. Toen kreeg zij als straf dat zij in pijn en moeite kinderen zou moeten baren, maar ook dat haar verlangen uit zou gaan naar de man die haar zou overheersen. Eva werd in haar bestaan overheerst door haar meest directe relaties: die met haar kind en die met haar man. Ze werd overheerst omdat ze het vertrouwen miste, allereerst het vertrouwen op God. Haar eigen tekorten en de moeizaamheid van haar relaties werden niet meer door haar relatie met God vervuld. Ik voel sympathie voor Eva, want met al haar tekorten was ze wel echt een vrouw van vlees en bloed. Maar waarom is Eva in negatieve zin een model voor het verlangen naar maagdelijkheid?

Eva is de moeder van alle levenden (Gen 3,20). Door haar, dat wil zeggen de seksuele voltrekking van haar huwelijk met de man, wordt het leven voortgezet. En zo wordt in opeenvolgende generaties het eindige verbonden met het eeuwige. Dat is goed. Maar het is wel tegelijk uitdrukking van het menselijk tekort: omdat wij niet eeuwig leven moeten wij ons voortplan-

ten. En dat gaat met veel pijn, moeite, tegenslag en teleurstelling gepaard. Tegen deze achtergrond wordt duidelijk waarom Jezus zegt dat de mensen *na* de opstanding uit de doden niet trouwen (Mt 22,30; Mc 12,25; Lc 20,34-36). In het eeuwig leven hoeven mensen zich immers niet voort te planten, en is seksualiteit een verder zinloos gebaar. Maar wat gebeurt er als het doopsel de gelovige nu al deel laat hebben aan het leven voorbij de dood? Zou iemand die haar doopsel diep doorleeft niet verlangen nu al maagdelijk, zuiver en vrij, te leven? Zeker in de context van een staat, familie en kerk die in de vrouw toch vooral haar 'broedvermogen' waarderen, kan een maagdelijk leven een bevrijding zijn.¹ In het perspectief van de volmaaktheid wil de vrouw misschien wel moeder zijn, maar dan toch *castus* (zuiver) en gehuwd met de Volmaakte.

Maria's verheffing

En dat is precies de beschrijving van Maria. Haar moederschap begint meteen al anders dan dat van Eva. Vrij van mannelijke krachtlijnen² komt Maria's zwangerschap voort uit een profetische belofte (Jes 7,14) en een hemelse vervulling (Lc 1,26-38). De maagdelijkheid waarmee Maria het Woord ontvangt, is echter niet haar *ongeschondenheid* in de context van het seksuele taboe. In het licht van de profetie die in haar vervuld wordt legt Wiel Logister de nadruk vooral op de *kwetsbaarheid* van een maagd in een oorlogssituatie. Die kwetsbaarheid brengt volgens Jesaja het nieuwe leven voort.³ Ik kan me daar goed in vinden, als ik bedenk hoe Maria en Jozef met elkaar moeten hebben gesproken na de boodschap van de engel: Maria noch Jozef zullen zich ongeschonden hebben gevoeld, maar vooral heel kwetsbaar. In hun kwetsbaarheid openden zij beiden echter nieuwe wegen: een leven waarin het geweld door ontvankelijkheid ontkracht is. Zij verzetten zich niet tegen wat hen overkomt (ook al maakt dat hun eigen plannen kapot), maar beantwoorden het met liefdevolle toewijding; dat maakt geweld krachteloos. Meer dan Eva en Adam zijn Maria en Jozef vooral *zorgende* ouders. Dat zie je met name bij Maria: zoals zij het Woord in haar buik droeg, zo overwoog zij Zijn woorden in haar hart (Lc 2,19) en verdroeg zij Zijn lijden onder het kruis (Joh 19,26). Dat is haar moederschap: zuiver, toegewijd, maar niet ongeschonden.

Maria is het model van de heilige vrouw. Zij is niet 'iemand', zelfs niet een nakomeling van David (Mt 1,18). De relatie met haar verloofde is op de proef gesteld. En ze heeft eigenlijk ook niets bijzonders gedaan. Het enige bijzondere aan Maria is eigenlijk dat ze tot de engel zei: 'mij geschiede naar uw woord.' Het is die ontvankelijkheid van Maria – je mag ook zeggen gehoorzaamheid, maar dan in de zin van stille openheid – die haar reactie maagdelijk maakt. In die ontvankelijkheid was *en bleef* ze maagd, zelfs nadat zij meerdere kinderen gebaard had. Want, zoals we bij Clara zullen zien, degene die zich door

¹ James F. Keenan, S.J., 'Current Theology Note: Christian Perspectives on the Human Body', in *Theological Studies* 55 (1994) 330-346. Dit geldt vooral voor de Romeinse wereld, maar ook de bisschoppelijke kerk heeft, om begrijpelijke redenen, moeite met al die vrouwen die maagd willen blijven. Zie mijn 'Enkratisme: de roeping van het lichaam', in *Franciscaans Leven* 92, 5 (2009) 190-195.

² Tenzij je Paul Verhoeven volgt, die meent dat Maria verkracht is geweest door een Romeinse soldaat. Paul Verhoeven, R. van Scheers, *Jezus van Nazareth* (Meulenhoff) Amsterdam, 2013.

³ Wiel Logister, *Maria, een uitdaging* (Gooi & Sticht) Baarn z.j., 46. Welbeschouwd is dat nog niet eens zo ver verwijderd van de visie van Paul Verhoeven.

Gods woord laat raken *wordt* rein. Ik wil nog graag toevoegen dat deze ontvankelijkheid een bijzonder geloof vergt, het geloof namelijk dat degene die geschonden wordt ten diepste ongeschonden blijft.⁴ Dit is misschien wel een typisch vrouwelijk geloof, omdat het de kracht geeft kwetsbaar te zijn en te blijven, en geweld niet met geweld te beantwoorden.

een uitweg en een weg

In het jonge christendom heerste bij veel vrouwen en mannen een sterk verlangen naar een zuiver leven in afwachting van de spoedige komst van Gods koninkrijk. Mannen trokken de woestijn in voor een ascetisch leven, vrouwen vormden gemeenschappen van maagden en maagdelijk levende weduwen (*continentes*). Niet dat al die mannen en vrouwen rein en ongeschonden waren, verre van, maar ze *leefden* zo. Behalve een wens tot heilig leven zat daar wellicht ook een emanciperend motief achter. Mannen ontsnapten aan een ondraaglijke verantwoordelijkheid, en vrouwen onttrokken zich aan een door de familie en de staat gecontroleerd huwelijk. Bovendien bereikten de vrouwen wat voor hen ondenkbaar was: bijna de status van een priester. Tegen de achtergrond van de zondeval werden ascese en maagdelijkheid gezien als leven in onverdeeld vertrouwen op God, en als een weg naar het paradijs. Een derde motief was een negatieve. Met name monniken zagen de vrouw als 'dochter van Eva', zwak en onbetrouwbaar, en oorzaak van het verderf van mannen.⁵ Maar ondertussen waren zij misschien ook wel jaloers, omdat het maagdelijk leven van vrouwen in hun ogen onmiddellijk leidde tot mystieke verbondenheid met God. Maagdelijkheid was dus een uitweg uit verleiding en onderdrukking, en tegelijk een weg tot God.

een eigen spirituele weg

In de twaalfde en dertiende is er een opleving van het vrouwelijke in de spiritualiteit. Behalve bij de rol van vrouwen in de verhalen en dromen van Franciscus, kun je hierbij ook denken aan de theologie van Bonaventura, waarin de vrouwelijke natuur in ieder mens, de *anima*, het zintuig is van Gods liefde. De ziel is bruid, zuster, dochter, geliefde van God.⁶ Naast de mannelijk deugden wordt er dus een vrouwelijk spiritualiteit erkend, waarin meer aandacht is voor zorg en voor lichamelijkeheid. En die vrouwelijke spiritualiteit is niet alleen een weg voor vrouwen, maar voor alle mensen. Dat deze weg gekenmerkt wordt door strenge tuchtiging, en dat die weg zedig, rein, nederig en zwijgzaam is, getuigt op zich niet van een negatieve visie op de vrouw. Net als bij Maria en in het vroege christendom kan die nederige ontvankelijkheid juist een bevrijding zijn omdat het geweld ontkracht. En als je naar wordt van die woorden, vind je dan niet eigenlijk dat de mens 'terug moet slaan'? Dat is soms prima, maar er is ook een andere weg: de weg van Clara die juist door haar nederigheid de wil van de Paus weerstond

⁴ De traumadeskundige Bessel van der Kolk spreekt van 'an undamaged essence, a Self that is confident, curious, and calm', dat tegen alle negatieve invloeden beschermd is. B. Van der Kolk, *The Body Keeps The Score. Mind, Brain and Body in the Transformation of Trauma*. Penguin Books 2015, 283.

⁵ Peter Bot, *Tussen verering en verachting. De rol van de vrouw in de middeleeuwse samenleving 500-1500* (Kok Agora / Pelckmans) Kampen / Kapellen 1990, 61.

⁶ Bot, *Tussen verering en verachting*, a.w., 77. Zie Bonaventura, *Breviloquium* V,1,5.

⁷ Heiligenleven van Clara 9,12-15.

⁸ Antonio Damasio, *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. Vintage 2000, 10.

en haar eigen weg ging.⁷ Zoals gezegd was deze vrouwelijke weg een mogelijkheid voor mannen en vrouwen om zichzelf te zien als een eigen persoon – want hoe zwak ook, je bent en blijft jezelf – en het huwelijk te erkennen als een zaak van de eigen vrije wil. De bevestiging van het eigen zelf wordt ook in onze dagen in verband gebracht met het vermogen indrukken werkelijk tot jezelf toe te laten.⁸ Juist de passieve verwerking van negatieve invloeden, zoals pijn en armoede, maken dat het zelf gekend en bevestigd wordt. En waren ook de armoedebewegingen van de twaalfde eeuw, die toch met name door vrouwen gedragen werden, niet ook gekenmerkt door vrouwelijke spiritualiteit? Verre van een door anderen opgelegde onderdrukking waren de zelfgekozen armoede en maagdelijkheid uiting van een diep persoonlijk verlangen naar de vrijheid onverdeeld van God te houden, en lichamelijk één te worden met Christus (vgl. Gen 2,24-25: ‘zij werden één vlees’, ‘en zij waren naakt en schaamden zich niet voor elkaar’).

een lijfelijke weg

⁹ Bot, *Tussen verering en verachting*, a.w., 28.

¹⁰ Carolyn Walker Bynum, *Holy Feast and Holy Fast. The religious signification of food to medieval women*. Univ. of California Press 1987.

¹¹ Peter Brown, *Lichaam en maatschappij: man, vrouw en seksuele onthouding in het vroege christendom* (Agon) Amsterdam 1990, 348.

Want het intieme zelf is niet alleen. Peter Bot schrijft van een ‘humanistische visie op het aardse. Lichaam/vrouw/seksualiteit werd niet langer behandeld als voorwerp van verachting, maar aanvaard als middel om daardoor naar het geestelijke op te stijgen.’ Hij haalt Bernardus van Clairvaux aan, die schrijft: ‘Aangezien wij wezens van vlees zijn en wij geboren worden uit lichamelijk begeren, is het noodzakelijk dat ons verlangen en onze liefde beginnen bij het lichamelijke.’⁹ Met name vrouwen probeerden lichamelijk één te zijn met de lichamelijke Christus, in zijn lijden en in zijn verlossing. Dat was niet een kwestie van discipline, maar van intieme ontmoeting.¹⁰ De lichamelijke liefde voor de lichamelijke Christus leidde ook tot een grotere waardering van de liefde voor mensen, en tot een spiritualiteit van zorg. Dankzij de menswording is het lichaam van Christus niet verschillend van het eigen lichaam en het lichaam van de zieken en armen. Peter Brown schrijft hetzelfde voor het lichaam van Maria: ‘De lichamen van de maagd Maria en de kuis gebleven mannen en vrouwen hadden een vergelijkbare betekenis.’¹¹ Het eigen lijf was (en is) medium van communicatie, omdat het gemeenschappelijk is. En wat gecommuniceerd wordt is de aanwezigheid van het zelf in relatie tot een ander zelf.

maagdelijkheid bij Clara van Assisi

¹² Edith van den Goorbergh, Theo Zweerman, *Clara van Assisi, licht vanuit de verborgenheid: over haar brieven aan Agnes van Praag* (Van Gorcum) Assen 1994, 28.

Ik heb geprobeerd maagdelijkheid te beschrijven als een zuiver en toegewijd leven, een bijzondere ontvankelijkheid, en een weg naar ontmoeting en eenwording. De brieven van Clara aan Agnes geven een beeld van de maagdelijkheid in de Claraanse spiritualiteit. Maagdelijk is niet zozeer haar verhouding tot mannen, als wel tot Christus: zij is Zijn dienaar, bruid, moeder en zuster.¹²

maagdelijke dienstbaarheid

In de aanhef van iedere brief noemt Clara zichzelf ‘onwaardige dienstmaagd’. Daarmee benadrukt Clara haar nederigheid ten opzicht van Christus en haar zusters. Ze is nederig tegenover Christus, die boven haar staat, en tegenover haar zusters, die onder haar staan. Haar nederigheid heeft dus niet zozeer te maken met hiërarchie, als wel met haar maagdelijkheid: als dienaar is zij zuiver en toegewijd, en ontvankelijk voor de raad van haar mindere zusters. Een maagd is even nederig voor een kind als voor een machthebber, omdat de nederigheid uit haar zelf komt en geen reactie is op geweld van buiten. Zij dient omdat zij het kan en wil, niet omdat zij moet. Clara *moest* weliswaar abdis zijn, maar zij vormde die functie om in die van dienaar.

maagdelijk huwelijk

In de eerste brief aan Agnes spreekt Clara van een maagdelijkheid die niet bewaard wordt ten behoeve van het huwelijk – in de zin van ‘jij bent de eerste’ – maar eerder andersom: haar verbondenheid met de Bruidegom Christus *maakt* haar tot maagd.

Met heel uw ziel en alle genegenheid van uw hart hebt u liever de allerheiligste armoede en lichamelijke ontbering gekozen door een bruidegom van edeler afkomst te aanvaarden, de Heer Jezus Christus, die uw maagdelijkheid altijd onbevlekt en ongerept behoedt. Wanneer u Hem bemint, bent u kuis, wanneer u Hem aanraakt, wordt u zuiverder, wanneer u Hem aanvaardt, bent u maagd (1BrAgn 6b-8).

Vooraf in de laatste zin klinkt toekomst: ‘wanneer je dit doet, dan gebeurt er dat.’ De aanraking met God stelt niet als voorwaarde dat je zuiver bent, maar de aanraking zelf *maakt* je zuiver. Monique Vincent noemt zuiverheid, armoede en nederigheid een *antwoord* aan Gods liefdesgave, die dus eerst is.¹³ De maagd is kwetsbaar en ontvankelijk, en haar zuiverheid en nederigheid beantwoorden aan de liefde die zij van Christus ontvangt. Ook de *exclusiviteit* van haar keuze voor Christus beantwoordt aan die liefdesgave: ‘Jij bent het, en geen ander!’ In die zin is haar maagdelijkheid niet een voorwaarde maar een *gevolg* van haar liefdesrelatie met Hem. We zullen straks zien dat die exclusiviteit anderen niet buitensluit voor zijn liefde – zij houdt Hem niet voor zichzelf – maar die juist insluit. In dit citaat, en ook verder (1BrAgn 13), wordt de maagdelijkheid met armoede en lijden gecombineerd. Ook in de tweede brief is sprake van verachtelijkheid en armzaligheid, maar dan van Christus, die Agnes als arme maagd omhelst (2BrAgn 18-20). Waar het om gaat is dat het maagdelijk huwelijk een onverbreekelijke en exclusieve verbintenis is die de vrouw en Christus in alles verenigt. Het leven in de volmaaktheid van het evangelie is niet alleen een arm, maar ook een maagdelijk en gehuwd leven: naar lijf en ziel één met Christus.

¹³ Geciteerd in Paul van Geest, ‘Ruimte in dwingende poëzie’, in A. van Wieringen, *Transformerende poëzie. Van de Psalmen tot Lucebert* (Parthenon) Almere 2016, 37-57, hier 49.

maagdelijk moederschap

Maagdelijkheid is niet zozeer ongeschondenheid als wel kwetsbaarheid, niet zozeer afgeslotenheid als wel ontvankelijkheid, en omdat de maagd beantwoordt aan Hem die zij ontvangt is deze relatie er een van armoede, zuiverheid *en* exclusiviteit. Maar de maagd is behalve bruid ook moeder, en wel moeder van Christus. Ze wil *alles* voor Hem zijn, maar wil Hem niet voor zichzelf houden, zoals een goede moeder betaamt.

In de eerste brief komt het motief van het herstel van de val van Eva in Maria terug. De Heer wil 'in de maagdelijke schoot' komen 'en veracht, behoeftig en arm in de wereld ... verschijnen, opdat de mensen, die straatarm en behoeftig waren en gebukt gingen onder een nijpende behoefte aan hemels voedsel, in Hem rijk zouden worden door het bezit van het hemels koninkrijk' (1BrAgn 19-20). Was Eva de moeder van alle levenden, Maria, de moeder van de Heer, is door Hem de moeder van alle armen. Als bruid is Agnes er exclusief voor Hem, maar als moeder houdt zij Christus niet vast. Zij draagt Hem juist om Hem los te laten, voor alle mensen aan wie Hij zich wil meedelen. Het beeld wordt nog rijker in de derde brief, want zowel het beeld van de maagdelijkheid als het moederschap in de zin van zwangerschap blijven voortbestaan, ook na de geboorte.

Ik bedoel Hem, de Zoon van de Allerhoogste, die uit de maagd geboren is waarna zij maagd gebleven is. Hecht je aan zijn allerzoetste moeder, die zo'n Zoon heeft voortgebracht. De hemelen konden Hem niet bevatten maar zij droeg Hem in de kleine beslotenheid van haar heilige baarmoeder en had Hem op haar jonge schoot (3BrAgn 17-19).

Hier blijft de moeder maagdelijk, ook na de geboorte. Maar even verderop, als Clara dit beeld op Agnes betreft, lijkt ook de zwangerschap blijvend.

Zoals dus de glorievolle maagd der maagden Hem lichamelijk gedragen heeft, zo kun jij Hem ook altijd zonder enige twijfel geestelijk in een kuis en maagdelijk lichaam dragen door zijn voetstappen te volgen, vooral zijn nederigheid en armoede. Dan omvat je Hem door Wie zowel jij als alle dingen omvat wordt. Dan bezit je wat je ook vaster zult bezitten dan alle andere voorbijgaande bezittingen van deze wereld.

De maagd blijft altijd maagd, de zwangere blijft altijd het kind in de baarmoeder dragen, en – mogen wij aanvullen – de moeder blijft altijd voor haar kind zorgen. Maar ook voor andere mensen, in het bijzonder voor haar zusters.

maagdelijke gemeenschap

Zuster Benvenuta (11Get 4,4) zag in een visioen een grote menigte van in het wit geklede maagden de kamer van Clara

binnentreden. De grootste van hen, Maria ongetwijfeld, lijkt de stervende Clara van gelaat tot gelaat te ontmoeten. Het is een teken dat haar maagdelijk leven volgens het model van Maria, door diezelfde 'maagd der maagden' bevestigd wordt. Maar het is ook een hemelse bevestiging van de maagdelijke gemeenschap in San Damiano, dat deze is verbonden met de hemelse gemeenschap van maagden.

Maagden ontvangen Christus op verschillende, maar altijd zeer intieme wijze, en dragen Hem blijvend in zich: als dienaars, als bruid, als moeder en ook als zuster. Dit betekent dat in al deze relaties de maagdelijkheid, dat wil zeggen de zuiverheid, vrijheid en toewijding *van Christus*, de basis vormt. Maagdelijk is de wijze waarop zij bruid zijn, en moeder, en dienaars. En dat is een vrouwelijke wijze. Gelukkig is 'vrouwelijk' niet hetzelfde als 'exclusief voorbehouden aan vrouwen', want alle mensen hebben het in zich. Maar vrouwen waarschijnlijk wat directer dan mannen.

besluit

Toen ik begon na te denken over dit onderwerp, viel me meteen de vermaning van Jezus in Marcus 7,15-20 in. Aan het eind van mijn overweging gekomen merk ik dat deze tekst helemaal geen rol gespeeld heeft. Toch wil hem tot slot citeren, omdat hij iets zegt over de ware kuisheid.

Er is niets dat van buiten de mens hem binnentrekt dat bij machte is hem te ontwijden; nee, de dingen die uit de mens naar buiten trekken, die zijn het die de mens ontwijden! Als iemand oren om te horen heeft, dan moet hij horen! Toen hij een huis was binnengekomen, bij de schare vandaan, hebben zijn leerlingen hem gevraagd naar de strekking van het zinnebeeld. Hij zegt tot hen: zijn zo ook jullie zonder begrip? - snappen jullie niet dat al wat van buitenaf de mens binnentrekt niet bij machte is hem te ontwijden? - omdat het niet binnentrekt in zijn hart maar in de buik, en de afvoer in naar buiten treedt. Reinigend alle spijzen heeft hij gezegd: wat uit de mens naar buiten trekt, dát ontwijdt de mens.

Kuis is de ruimte die (het lijf dat) weerloos genoeg is om iemand werkelijk te ontvangen zoals hij of zij is. Kuisheid is onverdeelde liefde, die zich niet bedreigd voelt door het andere, het onreine, het geweld, dat van buiten af komt. Die liefde kan bestaan omdat zij gelooft binnen al dat geweld en al die onreinheid zichzelf te worden en te blijven, hoe zwak zij ook mag zijn. En dat intieme zelf is altijd al verbonden met Christus. Zij gelooft dat die ontvangen 'onreinheid' haar niet onrein maakt. Echte onreinheid komt van binnenuit, echte onkuisheid is het verweer waarin het andere, als 'onrein' beschouwde vreemde met eigen geweld buitengesloten wordt.

WILLEM MARIE SPEELMAN OFS,
*Leenherenstraat 80, 5021 CK Tilburg. Hij is musicoloog en
theoloog. Hij is als directeur verbonden aan het Franciscaans
Studiecentrum te Utrecht, behorend bij de Tilburg School of
Catholic Theology van Tilburg University, met bijzondere aan-
dacht voor levende spiritualiteit en hij is lid van de redactie van
FL. E-mail: w.m.speelman@uvt.nl.*